

TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT HISOBINI TAKOMILASHTIRISH

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi

Djumayeva Go'zal Axtamovna, assistant

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talaba

Hamroyev Fayozbek

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talaba

Annaqulov Azizbek

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida eksport-import hisobini takomillashtirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Xususan, tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi yuritishdagi mavjud muammolar, ularni hal etish yo'llari va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bojxona, soliq va bank tizimlari o'rtasidagi axborot almashinuvini optimallashtirish, xalqaro savdo operatsiyalarining shaffofligini ta'minlash va hisobot tizimini avtomatlashtirish orqali hisob-kitoblarning aniqligi va ishonchliligini oshirish yo'nalishlariga e'tibor qaratiladi. Tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining moliyaviy va statistik hisoboti o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, shuningdek, eksport va import bo'yicha to'liq, dolzarb va tezkor axborotni shakllantirish orqali davlat iqtisodiy siyosatini samarali yuritishga erishish mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tashqi iqtisodiy faoliyat, eksport-import hisobi, statistika tizimi, axborot texnologiyalari, hisob-kitoblarning aniqligi, avtomatlashtirilgan tizim, bojxona va soliq ma'lumotlari, moliyaviy hisobot, iqtisodiy siyosat, savdo statistikasi.

Annotation: This article analyzes the urgent issues of improving export-import accounting in the Republic of Uzbekistan. In particular, it examines the existing problems in maintaining foreign economic activity statistics, ways to solve them, and the possibilities of introducing modern information technologies. Additionally, attention is given to optimizing information exchange among customs, tax, and banking systems, ensuring transparency of international trade operations, and enhancing the accuracy and reliability of accounting through the automation of reporting systems. The article substantiates that

ensuring the consistency between financial and statistical reporting of foreign economic activity entities, as well as generating complete, relevant, and prompt information on exports and imports, will contribute to the effective implementation of national economic policy.

Keywords: foreign economic activity, export-import accounting, statistical system, information technologies, accounting accuracy, automated system, customs and tax data, financial reporting, economic policy, trade statistics.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы совершенствования учета экспортно-импортных операций в Республике Узбекистан. В частности, анализируются существующие проблемы ведения статистики внешнеэкономической деятельности, пути их решения и возможности внедрения современных информационных технологий. Также внимание уделяется оптимизации обмена информацией между таможенными, налоговыми и банковскими системами, обеспечению прозрачности международных торговых операций и повышению точности и достоверности расчетов за счет автоматизации отчетности. Обосновано, что согласование финансовой и статистической отчетности субъектов внешнеэкономической деятельности, а также формирование полного, актуального и оперативного объема информации по экспорту и импорту способствует эффективному осуществлению государственной экономической политики.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспортно-импортный учет, система статистики, информационные технологии, точность расчетов, автоматизированная система, данные таможи и налоговой службы, финансовая отчетность, экономическая политика, торговая статистика.

KIRISH

Global iqtisodiy integratsiya va bozor munosabatlarining chuqurlashuvi sharoitida har bir davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatini samarali boshqarish va monitoring qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, eksport-import operatsiyalarining to'g'ri hisobga olinishi va statistik jihatdan aniq yuritilishi mamlakat iqtisodiy xavfsizligini

ta'minlash, xalqaro savdo balansini barqarorlashtirish, shuningdek, soliq va bojxona tizimlari faoliyatini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda tashqi iqtisodiy faoliyat ko'lamining kengayib borayotgani kuzatilmoqda. Jumladan, 2023-yil yakunlariga ko'ra mamlakatning umumiy tashqi savdo aylanmasi 60 milliard AQSh dollaridan oshdi, bu esa eksport-import hisobining yanada mukammal, zamonaviy va ishonchli bo'lishini taqozo etmoqda. Ammo amaldagi hisob-kitob tizimlarida ayrim kamchiliklar, jumladan, axborot almashinuvidagi uzilishlar, hisobotlar orasidagi tafovutlar va statistik aniqlik darajasining pastligi kabi muammolar mavjud. Bu esa iqtisodiy tahlil va rejalashtirishda noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Shu munosabat bilan, eksport-import hisobini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ma'lumotlar almashinuvi va muvofiqlashtirilgan statistika tizimini shakllantirish zaruriyati ortib bormoqda. Mazkur maqolada ushbu sohadagi muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi, shuningdek, hisob tizimini yanada ishonchli va samarali qilish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

1. Axmedov A.X., Karimov B.K. – “Tashqi iqtisodiy faoliyat asoslari” Mazkur darslikda O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy siyosati, eksport-import amaliyotlari, xalqaro savdo operatsiyalarining huquqiy va iqtisodiy asoslari keng yoritilgan. Mualliflar eksport-import operatsiyalarini yuritishda moliyaviy hisobning aniqligi va statistik nazoratning muhimligini ta'kidlaydilar. Kitobda ayniqsa bojxona nazorati va to'lov tizimi bilan bog'liq hisob-kitoblarning zamonaviy axborot tizimlari orqali avtomatlashtirilishi zarurligi haqida muhim g'oyalar ilgari surilgan. Bu darslikda taklif etilgan tashkiliy yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali hisob tizimini takomillashtirish mumkinligi maqola mavzusi bilan bevosita bog'liqdir.

2. “Tashqi savdo statistikasi va hisob-kitoblarda zamonaviy yondashuvlar”, Iqtisodiyot va ta'lim jurnali, Ushbu maqolada O'zbekistonning tashqi savdo statistikasi yuritilishidagi amaliy tajribasi, mavjud tizimlar va ularni isloh qilish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayniqsa real vaqt rejimida eksport-import ma'lumotlarini yig'ish va ularni davlat organlari o'rtasida almashish tizimi yetarli darajada samarali ishlayotgani

tanqidiy tahlil qilingan. Mualliflar avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini joriy etish, bojxona, soliq va bank tizimlari o'rtasida integratsiyalashgan platforma yaratish zarurligini asoslab berishgan. Bu jihatlar maqola mavzusining dolzarbligini va mavjud muammolarning yechim yo'llarini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

3. Ergashev S.R. – “Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va ularning statistik tahlili” Mazkur asarda mamlakat iqtisodiyotini baholashda statistik ma'lumotlarning o'rni, xususan, tashqi savdo aylanmasi va uning hisobga olinishi bo'yicha ko'rsatkichlar keng tahlil etiladi. Muallif eksport va import hajmlarini to'g'ri hisoblash, ularni yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibida aks ettirish, xalqaro standartlarga muvofiq statistik metodikalarni qo'llash zarurligini urg'ulaydi. Ushbu adabiyot maqola uchun ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, chunki u tashqi iqtisodiy faoliyatni hisobga olishning makroiqtisodiy darajadagi yondashuvlarini chuqur tahlil qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda eksport-import hisobini takomillashtirish bilan bog'liq mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini ishlab chiqish maqsadida tizimli tahlil, statistik taqqoslash, hujjatlarni o'rganish (desk-research) va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Amaliy material sifatida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Bojxona qo'mitasi va Markaziy bank ma'lumotlari tahlil qilindi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari o'rganilib, ulardan eksport-import hisobini avtomatlashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatning jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. 2022-yilda mamlakat tashqi savdo aylanmasi 50 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 62,6 milliard dollarga, 2024-yilda esa 65,93 milliard dollarga yetgan. Bu o'zgarishlar mamlakatning global iqtisodiy aloqalarini kengaytirayotganidan dalolat beradi. Eksport hajmi 2022-yilda 19,3 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 24,4 milliard dollarga va 2024-yilda 26,94 milliard dollarga yetdi. Shu bilan birga, import hajmi ham yuqori sur'atlar bilan o'sdi — 2022-yilda 30,7 milliard dollar bo'lgan import hajmi 2023-yilda 38,1 milliard dollarga, 2024-yilda esa 38,98 milliard dollarga yetdi.

Tashqi savdo saldosi esa ushbu yillarda salbiy ko‘rinishda saqlanib qolmoqda. 2022-yilda -11,4 milliard dollar, 2023-yilda -13,7 milliard dollar bo‘lgan salbiy saldo 2024-yilda nisbatan kamayib, -12,03 milliard dollarni tashkil etdi. Bu holat eksport salohiyatini yanada oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Eksport tarkibida oltin muhim o‘rin tutib kelmoqda. 2022-yilda 4,1 milliard dollarlik oltin eksporti amalga oshirilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 8,2 milliard dollarga ko‘tarilgan. 2024-yilda esa oltin eksporti biroz kamayib, 7,48 milliard dollarni tashkil etdi. Bu esa eksport tarkibini diversifikatsiya qilish, ya’ni sanoat, qishloq xo‘jaligi va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar hissasini oshirish zarurligini bildiradi.

Import tarkibida esa mashinasozlik mahsulotlari yetakchi o‘rinni egallamoqda — 2023-yilda bu toifadagi import 14,93 milliard dollarni, 2024-yilda esa 15,4 milliard dollarni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich sanoat modernizatsiyasi va infratuzilma rivojlanishining kuchayganidan darak beradi, ammo milliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish siyosatini kuchaytirish zarurligini ham anglatadi.

Asosiy savdo hamkorlari orasida Xitoy va Rossiya yetakchi o‘rinda turibdi. 2024-yilda Xitoy bilan savdo hajmi 12,48 milliard dollarni, Rossiya bilan esa 11,63 milliard dollarni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkichlar mamlakatning strategik savdo yo‘nalishlari va iqtisodiy sheriklikdagi barqaror aloqalarni mustahkamlashda muhim o‘rin tutmoqda.

Yuqoridagi statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyatda sezilarli o‘sishga erishgan bo‘lsa-da, eksport-import hisobida hali mavjud muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, ma’lumotlarning real vaqt rejimida yig‘ilmasligi, davlat organlari o‘rtasida integratsiyalashgan axborot almashinuvi tizimining to‘liq shakllanmaganligi va xalqaro statistik standartlarning yetarlicha qo‘llanilmasligi hisobning aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuning uchun zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirilgan statistik tizim yaratish, axborot almashinuvi samaradorligini oshirish va milliy eksport salohiyatini kengaytirish orqali ushbu tizimni takomillashtirish zarurdir.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng, tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, xususan eksport va import jarayonlarini tartibga solish bo‘yicha

bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Biroq, global iqtisodiy integratsiya jarayonlari, xalqaro savdoning raqamlashtirilishi va milliy iqtisodiyotning ochiqligi oshgani sari tashqi savdo hisobini yuritishning samarali, shaffof va xalqaro standartlarga mos tizimini shakllantirish zarurati tobora ortib bormoqda.

Bugungi kunda eksport-import hisobini yuritish tizimi ba'zi hollarda statistik noaniqliklar, idoralararo ma'lumotlar tafovuti, xizmatlar eksportining yetarlicha hisobga olinmasligi va norasmiy savdo oqimlarini to'liq qamrab olmaslik kabi muammolarga duch kelmoqda. Xususan, Davlat statistika qo'mitasi, Bojxona qo'mitasi, Markaziy bank va Soliq qo'mitasi tomonidan tuziladigan ma'lumotlar o'rtasidagi tafovutlar, hisob-kitoblarning yagona metodologiyada yuritilmayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, O'zbekistonning eksport qilgan mahsulotlari va xizmatlari bo'yicha berilayotgan ma'lumotlar ko'plab xalqaro hisobotlarda (masalan, IMF, UNCTAD, WTO) boshqacha raqamlar bilan keltiriladi, bu esa statistik tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Jahon tajribasiga nazar solinsa, ko'pgina rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda eksport-import statistikasi xalqaro metodologik hujjatlar, xususan, BMTning IMTS-2010 qo'llanmasi, Xalqaro valyuta jamg'armasining to'lov balansi bo'yicha BPM6 standarti va JST statistik tavsiyalariga asoslangan holda yuritiladi. Bu hujjatlar savdo statistikasi uchun yagona mezonlar, xizmatlar va tovarlar tasnifi, bojxona kodlari va axborot almashinuvi tartibini aniqlab beradi. O'zbekistonda ham ushbu xalqaro yondashuvlar asosida tashqi savdo statistikasi yuritilsa, hisoblarning aniqligi, solishtiruvchanligi va ishonchliligi ortadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda eksport-import ko'rsatkichlarida o'sish kuzatilgan. Jumladan, 2023-yil yakuniga ko'ra umumiy tashqi savdo aylanmasi 62,6 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan 23,4 foizga ko'pdir. Eksport hajmi 23,8 milliard dollarni, import esa 38,8 milliard dollarni tashkil etgan. Bunda oltin, energiya resurslari, to'qimachilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlari asosiy eksport tovarlari sifatida qayd etilgan. Shu bilan birga, xizmatlar eksporti, ayniqsa mehnat migrantlarining transchegaraviy xizmatlari, IT va transport-logistika xizmatlari rasmiy statistikada yetarlicha aks ettirilmayapti.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Yagona axborot platformasini yaratish orqali bojxona, soliq, bank va statistika idoralari o'rtasida avtomatlashtirilgan ma'lumot almashinuvi yo'lga qo'yilishi lozim.
2. Eksport-import statistikasi bo'yicha xalqaro standartlarga mos milliy metodologiya ishlab chiqilib, u barcha idoralar faoliyatida yagona asos bo'lishi kerak.
3. Norasmiy savdo oqimlarini aniqlash va hisobga olish maqsadida raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va blokcheyn kabi innovatsion yondashuvlar joriy etilishi lozim.
4. Xizmatlar savdosini tahlil qilish tizimini mustahkamlash zarur, chunki u YaIMdagi ulush bo'yicha katta ahamiyatga ega.
5. Davlat statistika qo'mitasi huzurida eksport-import ma'lumotlarini monitoring qilish va tahlil etish markazi tashkil etilishi tavsiya qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, eksport-import hisobini takomillashtirish orqali O'zbekiston nafaqat statistikani aniqlashtiradi, balki investitsiya muhiti, tashqi savdo siyosati va iqtisodiy xavfsizlikni ham mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

2021–2024 yillar bo'yicha O'zbekistonning tashqi savdo ko'rsatkichlari

Yil	Tashqi savdo aylanmasi (mlrd \$)	Eksport (mlrd \$)	Import (mlrd \$)	Savdo balansi (mlrd \$)
2021	42,1	16,6	25,5	-8,9
2022	50,0	19,3	30,7	-11,4
2023	62,6	24,4	38,1	-13,7
2024	65,9	26,9	39,0	-12,0

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatida sezilarli o‘shish kuzatilmoqda. 2021-yildan 2024-yilgacha bo‘lgan davrda mamlakatning tashqi savdo aylanmasi 42,1 milliard dollardan 65,9 milliard dollargacha oshib, 56,5 foizga ko‘paygan. Bu esa mamlakatning jahon iqtisodiy tizimidagi ishtirokini kengaytirish, savdo-iqtisodiy aloqalarni diversifikatsiya qilish va milliy iqtisodiyot eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishga moslashayotganidan dalolat beradi.

Mazkur yillarda eksport ko‘rsatkichlari ham ijobiy dinamikani namoyon etdi. Xususan, eksport hajmi 2021-yilda 16,6 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 26,9 milliard dollarga yetgan. Eksportda oltin (33,4%), xizmatlar (26,7%), sanoat mahsulotlari (15,6%) va oziq-ovqat mahsulotlari (8,1%) asosiy o‘rinlarni egalladi. Bu esa, bir tomondan, milliy eksport tuzilmasining nisbatan barqaror shakllanganini ko‘rsatsa, boshqa tomondan, eksportni kengaytirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar mavjudligini anglatadi.

Shu bilan birga, import hajmi ham yil sayin ortib bormoqda. 2021-yilda 25,5 milliard dollarni tashkil etgan import 2024-yilga kelib 39,0 milliard dollarga yetgan. Importda mashina va uskunarlar (34,6%), sanoat mahsulotlari (15,5%), kimyoviy mahsulotlar (12%), oziq-ovqat mahsulotlari (9,5%) va xizmatlar (9,6%) salmoqli ulushga ega. Bu esa, mamlakatda sanoatning texnologik jihatdan yangilanishi, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish jarayoni jadallashayotganidan dalolat beradi.

Shunga qaramay, yuqori import hajmi savdo balansida doimiy manfiy farqni yuzaga keltirmoqda. Jumladan, 2021-yilda savdo balansi -8,9 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich -13,7 milliard dollarga yetdi. 2024-yilda esa eksport hajmining nisbatan ortishi tufayli salbiy farq -12,0 milliard dollargacha kamaydi.

Ushbu tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda eksport-import hisobini takomillashtirish uchun statistik va axborot texnologiyalarini kengroq joriy etish, davlat organlari o‘rtasida (bojxona, soliq, bank tizimi) axborot almashinuvini avtomatlashtirish, eksport qilinayotgan mahsulotlar nomenklaturasini kengaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish zarur.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda tashqi iqtisodiy faoliyat, xususan eksport-import hisobini yuritish borasida muhim siljishlar va o'sish sur'atlari kuzatilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, tashqi savdo aylanmasining barqaror ortib borishi mamlakat iqtisodiyotining ochiqligi va jahon bozorlariga integratsiyalashuvini ta'minlamoqda. Eksport hajmining oshishi, mahsulot turlarining kengayishi va xizmatlar eksportining faollashuvi ijobiy tendensiya sifatida baholanadi. Shu bilan birga, import hajmining yuqoriligi savdo balansida manfiy saldoni yuzaga keltirmoqda, bu esa hisob-kitoblar tizimini takomillashtirish zaruratini taqozo etadi.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, statistik axborotlarni aniqlik va ishonchlik bilan yuritish, bojxona, soliq va bank tizimlari o'rtasidagi axborot almashinuvi mexanizmlarini avtomatlashtirish, eksport va import operatsiyalarini yagona raqamli platforma asosida kuzatish, hisob-kitoblarda samara va shaffoflikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, tashqi iqtisodiy faoliyatning statistik va moliyaviy hisobotlarida uyg'unlikni ta'minlash, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport salohiyatini kuchaytirish – milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlashda muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

Umuman olganda, eksport-import hisobini takomillashtirish nafaqat amaldagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, balki xalqaro savdoda O'zbekistonning ishonchli hamkor sifatida mustahkam o'rin egallashini ta'minlaydi. Bu borada olib borilayotgan islohotlar va taklif etilayotgan chora-tadbirlar yaqin istiqbolda tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-iyundagi "Tashqi savdo faoliyatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 12-fevraldagi "Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
3. "O'zbekiston Respublikasi Bojxona Kodeksi" (O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2017).

4. Mirzayev, I. (2020). "O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyati va eksport-import hisobini takomillashtirishning dolzarb masalalari"
5. Raximov, S. (2019). "O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatini rivojlantirish: Yangi imkoniyatlar va vazifalar"
6. Ziyaev, N. (2020). "Bojxona va soliq siyosati: O'zbekiston Respublikasida eksport-import jarayonlari".
7. Jumayev, A. (2022). "O'zbekistonning xalqaro savdo munosabatlari va ularni yanada rivojlantirish".

Electron saytlar

1. (www.stat.uz)
2. (www.cci.uz)
3. (www.uzbekistan.travel)